

Forfatteren som sundhedsfremmer

Temanummer: Værdiskabelse i kunst og kulturliv

Artiklen vil kort introducere feltet kultur og sundhed i Danmark, samt beskrive Rewritalize-projektet, der finder sted i regi af Region Hovedstadens Psykiatri, hvor der faciliteres forfatterdrevne skrivegrupper i sundhedsfremmende kontekster. Hvori består forfatternes faglighed i den sammenhæng? Hvordan

kan skrivegrupperne tænkes at være værdiskabende for den mentale sundhed? En 'tese' er at kunstens og litteraturens indbyggede funktionsløshed eller 'ubestemthed' i høj grad er medvirkende til at gøre den faciliterede omgang med kunsten og litteraturen til et sted for recovery og lindring.

Igennem de seneste år har kultur- og sundhedsfeltet oplevet en stigende interesse i Danmark såvel som internationalt. Forskellig forskning peger på at kunst- og kulturaktiviteter kan spille en positiv rolle i at fremme sygdomsforebyggelse og -mestring, fremme trivsel og sundhed, samt bidrage til både fysisk og mental sundhed (Jensen, 2022; Fancourt og Finn, 2019). Forskellige skandinaviske folkesundhedsundersøgelser har påvist at deltagelse i kunst- og kulturaktiviteter kan være sundhedsfremmende og risikoreducerende inden for så forskellige områder som vedvarende depression og hjerte-kar-sygdomme-mortalitet og påvist, at personer, der er kulturelt aktive, har bedre selvvurderet helbred end de, der ikke er det. Selvvurderet helbred betragtes generelt som en effektiv indikator for dødelighed og morbiditet (Jensen et al., 2023).

I det hele taget kan man i disse år spore en bred, interdisciplinær interesse for, hvad kunsten kan 'bruges til' – og måske allerede bliver brugt til, uden at vi har været tilstrækkeligt opmærksomme på det. Hvilke slags samtaler, fællesskaber, relationer og offentligheder kan kunst og forskellige æstetiske praksisser skabe, påvirke eller spille en særlig rolle i? Det er blandt andet disse spørgsmål, som nyetablerede interdisciplinære forskningsprogrammer og -centre som Kunst og sociale fællesskab ved Norsk Kulturråd & Statens Kunstfond (2018-2023), Kunsten som Forum på Københavns Universitet (2018-2023) og Center for Kunst og Mental Sundhed i Region Hovedstadens Psykiatri (2021-) på forskellig vis har arbejdet med i de seneste år.

Skrivegrupper i psykiatrien

Center for Kunst og Mental Sundhed tilbyder blandt andet kreative skrivegrupper til voksne der er i aktiv behandling i psykiatrien. Skrivegrupperne er en del af forskningsprojektet *Rewritalize*, der har en ambitiøs vision om at udvikle en ny type non-farmakologisk gruppeintervention, der kan skabe

**MARTIN GLAZ
SERUP**

digter, kritiker og
litteraturforsker,
martinglazserup@
gmail.com

positive psykiske forandringer og selvoplevet ”recovery” for mennesker med psykisk sårbarhed, og på samme tid producere en forskningsbaseret evidens, der på sigt vil kunne gøre kunstbaserede grupper til en etableret del af den psykiatriske behandling i Danmark (CKMS).

Verdenssundhedsorganisationen WHO har påpeget at psykisk sygdom, herunder depression, er en af de betydeligste kilder til tab af arbejdsevne på verdensplan, med et indirekte produktivitetstab som markant mere kostbart end de direkte udgifter til behandling (WHO). I Danmark vil omkring 82 pct. af befolkningen på et tidspunkt i løbet af et livsforløb få udskrevet medicin for psykisk sygdom og/eller blive behandlet i psykiatrien. I 2022 blev omkring 110.000 voksne og 40.000 børn behandlet i psykiatrien i Danmark, og samme år blev omkring 747.000 voksne danskere behandlet med psykofarmaka. I perioden 2013 til 2022 har en samlet stigning på ca. 18 pct. fundet sted i antallet af mennesker i psykiatrisk behandling (både i form af indlæggelse og ambulans). Det er en stigning på knap 31.000 mennesker (Psykiatrifonden, 2023: 7). Mennesker med en psykiatrisk diagnose har gennemsnitligt en kortere forventet levetid end resten af befolkningen (i Danmark 8-18 år ifølge Psykiatrifonden, på verdensplan 10-20 år ifølge WHO). Personer med psykisk sygdom har sværere ved at gennemføre en uddannelse end resten af befolkningen, og heller ikke på sigt indhenter de deres uddannelsesmæssige efterslæb. På lignende vis har personer med psykisk sygdom gennemsnitligt markant sværere ved at fastholde deres tilknytning til arbejdsmarkedet (Psykiatrifonden, 2023: 6-8). OECD har estimeret, at de samlede direkte og indirekte omkostninger forbundet med psykisk sygdom i Danmark i 2015 udgjorde 5,4 pct. af BNP, svarende til 110 milliarder kroner (Psykiatrifonden, 2023: 85). Hertil kommer naturligvis og ikke mindst de betydelige menneskelige omkostninger.

I det perspektiv er det ikke underligt, at man leder efter nye ressourcer i sundhedsvæsenet, og i denne sammenhæng bliver kunstbaserede interventioner, herunder den type interventioner, der finder sted i skriveworkshops, netop anset som en ressource. Kunsten har i forskellige former altid haft en plads i psykiatrien, men i Danmark er tilbuddet til patienter endnu sparsomt (Bundesen og Rosenbaum, 2021).

Rewritalize

Et systematisk review har konkluderet at kreativ skrivning kan støtte personlig ”recovery”, men at der er brug for mere forskning i feltet. Ligeledes efterlyser reviewet mere forskning for at finde ud af, hvori de aktive komponenter består i de faciliterede skrivegrupper. Studierne i reviewet peger i forskellige retninger, men noget tyder på at ”God praksis kan indebære, at der både er en psykiatrisk sundhedsfaglig og en dygtig forfatter til stede for at sikre, at begge dimensioner får lige stor vægt” (Mundy et al., 2022).

En af de underliggende hypoteser for Rewitalize-projektet er netop at selve konstellationen med en kunstnerisk skrivegruppeleder og en sundhedsfaglig co-terapeut, i sig selv er en virksom faktor i gruppen. Det forudsætter to forskellige former for autoritet, der ikke må opfattes som konkurrerende, men optimalt bør komplementere hinanden. For at det kan ske forudsætter det, at de to “har en velfungerende relation præget af gensidig forståelse, respekt og sympati for hinandens professionelle virke i gruppen.” Sådan skriver Birgit Bundesen og Bent Rosenbaum i deres præsentation af Rewitalize og “Skrivegrupper som en ny gruppebaseret hybrid mellem en kunstworkshop og en gruppeterapeutisk intervention for mennesker med psykisk lidelse” (Bundesen og Rosenbaum, 2021).

Forskellige skandinaviske folkesundhedsundersøgelser har påvist at deltagelse i kunst- og kulturaktiviteter kan være sundhedsfremmende og risikoreducerende inden for så forskellige områder som vedvarende depression og hjerte-kar-sygdomme-mortalitet og påvist, at personer, der er kulturelt aktive, har bedre selv vurderet helbred end de, der ikke er det.

Også andre steder i psykiatrien lader kunstneriske formater og skrivegrupper til at kunne udgøre en ressource. Mere specifikt i forhold til læger, psykiatere og andet sundhedsfagligt personel, der for eksempel står i fare for at blive ramt af omsorgstræthed. Hypotesen er, at nogle af disse formater udgør effektive øvelser i empati og mentalisering: “Reflective functioning’ og ‘narrative sensitivity’ er også færdigheder for psykiatere, som har brug for at kunne sætte sig ind i den andens perspektiv, ligesom de har brug for at se sig selv udefra. De skal både lære at læse deres egne ord, og tillade andre at læse dem som udtryk for en [litterær] karakter” (Bundesen og Rosenbaum, 2023, min oversættelse).

I et Rewitalize-forløb mødes skrivegruppen 15 gange a 3 timer. Gruppen mødes én gang ugentligt 14 uger i træk – med enkelte pauser ved ferier, sygdom og lignende, og efter den 14. gang holder gruppen en længere pause af cirka en måneds varighed. Herefter mødes den en sidste gang, den såkaldte “boostergang.” Boostergangen fokuserer på at samle op på, hvordan det er gået siden sidst, om deltagerne i skrivegruppen har taget nogle af de litterære strategier med sig videre i deres liv, læser de, skriver de, hvordan går det egentlig, nu hvor vi ikke længere mødes en gang om ugen. Også den sidste gang bliver der skrevet.

Co-terapeuten har altid en sundhedsfaglig baggrund, hvor skrivegruppelederen er forfatter med skriveundervisningserfaring. Selv har jeg været tilknyttet Rewitalize siden de første pilot-workshops i 2017 og frem til 2024, både som skrivegruppeleder og siden også som postdoc i et projekt, der blandt andet havde til formål at undersøge forfatterens samarbejde med co-terapeuten, og ikke mindst hvori forfatterfagligheden består i skrivegrupperne.

Forfatterfagligheden

Hvilken rolle spiller forfatteren så i skrivegruppen? Udover at være eksperter i at skrive og læse, lader det til at forfattere er særligt gode “mindfull mind-wanderes”, de bruger altså den bevidste dagdrøm som en slags redskab i den kreative proces (Preis og Cosmelli, 2017; Chistiansen og Dalsgård, 2021). Et stigende antal studier er i de seneste år begyndt at sætte fokus på de konstruktive neurologiske og psykologiske effekter af “mind wandering” (“task-unrelated spontaneous mind wandering”) i forbindelse med kreativt arbejde og selvregulering (Preiss og Cosmelli, 2017). Kreativ skrivning er ikke en aktivitet, hvor et lokalt problem skal løses (“task-oriented problem solving”), men en del af en fortsat betydningskabelse.

Det er en arbejdshypotese, at denne særlige tilgang til skriften hos skrivegrupelederen, skaber en særlig atmosfære omkring læsningen og skrivningen i skrivegrupperne, hvor kendte didaktiske effekter som spejling og efterligning er aktive i læringen. Her er særligt forfatterens skærpede sans for mindwandering, betydningskabelse og kreativ tilgang til skriften som noget plastisk, afgørende for den litterære stemning i rummet – forudsat at det i startfasen er lykkedes at etablere et stabilt rum, et “holding environment” (Applegate, 1997), der er trygt nok til at give deltagerne frihed eller overskud til at associere, reflektere, tage litterære chancer og dele det, de skriver og tænker, med hinanden (Bundesen og Rosenbaum, 2023).

Sammen med Fine Gråbøl, der ligesom jeg har ledet mange skrivegrupper i Rewitalize-regi, etablerede jeg i 2023 en forfattergruppe, hvor vi inviterede alle de forfattere, der på det tidspunkt underviste på CMKS/Rewitalize, til at deltage. Over fem mødegange skiftedes de forskellige forfattere til at lede skriveøvelserne med de andre forfattere som skrivende gruppedeltagere. Udover at virke som gensidig inspiration og efteruddannelse var formålet at undersøge forskelle og ligheder imellem vores måder at bruge øvelser og give feedback på.

Det lader til, at de fleste forfattere underviser ud fra en vekslen mellem at læse og skrive, og opfatter de to bevægelser som komplet uadskillelige. Læsningen er en direkte forudsætning for det at skrive: “ikke fordi at skriveøvelserne direkte skal afspejle eller mime en tekst vi har læst i fællesskab, men fordi den skrivende mere eller mindre ubevidst skriver sig ind i et mærkeligt vævet mønster af gamle forblæste eller hengemte stemmer”, som Gråbøl siger. De nyskrevne tekster træder i intertekstuel forbindelse med, hvad der allerede er skrevet, uanset om forfatteren ved og vil det eller ej.

Et andet element, der lader til at være væsentligt for forfatterfagligheden i denne sammenhæng, er forfatterens egen erfaring med at arbejde med sprog som et formbart, plastisk materiale, at have kontakt med stoffet og at vide noget om, hvordan det er at arbejde med en tekst i proces. At vide noget om potentialitet,

ikke se eller forstå teksten som noget, der nødvendigvis må være som den nu en gang er, men mestre en værkstedsmæssig tekstforståelse: Den kunne se anderledes ud, hvis man traf andre valg. Som skriveunderviser er det indlysende nok vigtigt at have konkrete erfaringer med, hvad det vil sige at skrive: "Det er svært, sårbart, det er også tit virkelig sjovt" (Serup og Gråbøl, under udgivelse).

Det allervigtigste element i forfatterfagligheden er at forfatterne populært sagt fokuserer på form fremfor indhold, eller måske mere præcist: Forfatterens udprægede gøren opmærksom på at form er indhold. At der er en narrativ distance mellem 'den levede erfaring' og 'teksten', hvor den litterære tekst ikke bliver betragtet som en direkte artikulation af en indre diskurs, af en 'sandhed', men snarere ses som et æstetisk konstrukt, en lingvistisk, autonom form – altså en skønlitterær tekst (Bundesen og Rosenbaum, 2023).

Viden om den skrivefaglige facilitators betydning for et virkningsfuldt skriveworksted er stadig relativt begrænset, men i et nyligt studie af kreative skriveworksteder for mennesker med kroniske sygdomme (anonym, under udarbejdelse), undersøges forfatterens skrivefaglige feedback og dens betydning for et gavnligt forløb for deltagere på kreative skriveworksteder. Mere konkret er fire skriveforløb med tre sygdomsgrupper (kræft, reumatologisk sygdom og multipel sklerose) blevet undersøgt. Designet er anderledes end hos Rewritalize på den måde, at der ikke er tale om tandem-undervisning med både sundheds- og skrivefaglige facilitatorer. Fokus er primært på det der i artiklen bliver omtalt som "det faglige" – altså facilitatorens specifikke skrivefaglighed og måde at give respons på, på en måde der skaber det den amerikanske litterat Rita Felski kalder 'recognition' (genkendelse, erkendelse og anerkendelse) hos deltagerne (anonym, under udarbejdelse).

Det konkluderes i artiklen, at "det er vigtigt, at facilitators feedback er bygget på faglige kompetencer, men at vedkommende også må mestre relationsmæssige kompetencer og udvise anerkendelse i mødet. Anerkendelse er ikke lig med ros, men at kunne 'se' og gennemskue en oplæst tekst fra et skrivefagligt standpunkt samt give omsorgsfuld feedback herpå." Feedbacken fra facilitatoren "var helt central for deltagerens udbytte af skrivningen", står der videre. Via etnografisk feltarbejde med deltagerobservation i skrivegrupperne, fremhæves det, at de fire forskellige facilitatorer, på trods af individuelle forskelle, overordnet er præget af en række ligheder i måden at arbejde på: "De indledte ofte med et kort resumé af den oplæste tekst og fremlagde dernæst, hvilke tekstmæssige strategier deltageren, bevidst eller ubevidst, havde benyttet i teksten. Litterære begreber som for eksempel apostrofe (højtidelig henvendelse) og synekdoter (del for helhed) blev i flere tilfælde knyttet til det oplæste og forklaret for deltagerne. Facilitator dvælede gerne ved detaljer i det oplæste og udpegede steder, der var særligt interessante, eller som deltageren med fordel kunne udfolde sidenhen. De andre deltagere blev af facilitator inviteret til at byde ind med feedback, og deres bidrag bestod oftest af ros eller opmuntrende ord" (anonym, under udarbejdelse).

Skrivegruppelederne i skrivegrupperne med kroniske sygdomme, der ligesom i Rewritalize er undervisere med forfatter- og undervisningserfaring, arbejder i deres undervisnings- og feedbackform grundlæggende på samme måde som det sker i Rewritalize. Udover at have et primært fokus på hvordan teksten arbejder formelt, og have en udtalt forståelse af tekstens plastiske potentiale, sørger skrivegruppelederne også her for at være deskriptive fremfor normative i deres feedback. Altså ikke at tale om, at noget er godt eller dårligt, så meget som at beskrive, hvad teksten gør og igennem nærlæsning vise, hvordan den gør det. På den måde ligger den forfatterdrevne undervisning i skrivegrupperne i sundhedssektoren metodisk i tråd med måden skriveundervisningen bliver gennemført på, på størstedelen af de etablerede forfatter- og skriveskoler i hele Skandinavien. Her lyder credoet paradoksalt nok noget i retning af at man kan ikke lære at skrive, men man kan lære at læse, og på den måde bliver man også bedre til at læse sig selv – og sådan man kan måske alligevel blive bedre til at skrive (Serup, 2012; Lind, 2022).

Det er kun, hvis litteraturen og kunsten ikke instrumentaliseres, at man i forbindelse med kultur og sundhed er i stand til at instrumentalisere den. Og lige netop dén måde at omgå litteratur på – som, igen, populært formuleret, ‘kunst for kunstens skyld’ – er forfatterne eksperter i.

Men der er selvsagt også væsentlige forskelle på den undervisning der finder sted på professionelle kunstskoler, hvor eleverne er optaget på baggrund af meritter og kunstneriske ambitioner, og det, der sker i skrivegrupperne for mennesker med kroniske og psykiske lidelser i regi af sundhedsvæsenet. Sidstnævnte er ikke rekrutteret på grund af deres kunstneriske kunnen, men fordi de lider, og deres motivation for at deltage, må det være rimeligt at antage, er at blive lindret.

Skrivegruppeledernes fokus på det litteraturfaglige skal gerne sikrer, at der bliver skabt en faglig og social relation imellem facilitator og deltagere, hvor anerkendelse og dermed omsorg bliver mulig, netop igennem ikke at tage ‘for meget’ hensyn til sygdomme – herved går deltagerne “fra at opleve sig som ‘patienter’ til at opleve sig som ‘mennesker’” – men det er fortsat en balancegang mellem ikke at tage eksplicit ‘hensyn’, og på den anden side heller ikke “ignorere sygdommes betydning eller de begrænsninger, sygdommen medfører” (anonym, under udarbejdelse).¹

Teksten som et andet sted

Men hvilken rolle spiller den tekst, der bliver skabt på stedet i skrivegrupperne som resultatet af en skriveøvelse, som skrivegruppelederen fremsætter og siden giver feedback på?

Den franske idéhistoriker og filosof Michel Foucault peger i sit berømte foredrag om *heterotopien* fra 1967 – udgivet som 'Des espaces autres' i 1984, og på dansk i 1997 som 'Andre rum' – på heterotopien som steder uden sted, eller som en slags dobbelte steder. Om spejlet som heterotopi skriver han: "I spejlet ser jeg mig selv dér, hvor jeg ikke er, i et uvirkeligt rum, som virtuelt åbner sig bag overfladen. Jeg er derinde, der hvor jeg ikke er, en slags skygge, som giver mig min egen synlighed, som tillader mig at betragte mig selv, der hvor jeg er fraværende: spejlets utopi. Men det er ligeledes en heterotopi, i det omfang, at spejlet virkelig eksisterer (...)." Rum og steder er i det hele taget kendetegnet ved deres netværkskvaliteter, de forskellige rum er sideordnede og sammenhængende, og forudsætter og forandrer på den måde hinanden kontinuerligt.

På samme måde kan teksterne frembragt i skrivegrupperne siges at eksistere uden for den enkelte forfatter, og måske udgør de noget man kan spejle sig i og lege med. Teksten manifesterer på samme tid et her/ikke-her, den er mig/ikke-mig, og udgør på mange måder et dobbeltsted, en heterotopi. Det er ikke usædvanligt at deltagerne i Rewritalize-skrivegrupperne taler om "at få en pause" og "at glemme" som nogle af de spontant selvrapporterede positive aspekter ved at deltage i skrivegrupperne (Serup – under udarbejdelse). Skrivningens rum kan på den måde blive et legende, selvforglemmende sted, et 'holding environment' (Applegate, 1997), hvor deltagerne skal have en oplevelse af tryghed og en følelse af at kunne blive trøstet, hvis man bliver utryg eller ked af det. Det er skrivegruppelederens og co-terapeutens ansvar at skabe dette rum. Deres rolle som autoriteter er at være det, den engelske udviklingspsykolog Donald Winnicott kalder for "The good-enough caregiver", så der netop i det etablerede 'holding environment' kan opstå et potentielt rum for udveksling (Winnicott, 1990; Applegate, 1997). Det er i dette rum at skriveprocessen finder sted, og det er her, at teksten kan fungere som et *overgangsobjekt*, som noget man kan dele (Bundesen og Rosenbaum, 2021).

Ifølge Winnicott er et overgangsobjekt både-mig-og-ikke-mig, et objekt, der har en særlig affektiv og subjektiv tonus, men som er objektgjort nok, til at det kan deles. I skrivegruppen kan teksten frembragt som resultat af en skriveøvelse ses som et overgangsobjekt, der ofte manifesterer sig i en form for poetisk særsprog (Jakobson, 2015).

Pearson et al. (2020) skriver specifikt om, hvordan man kan arbejde med poesi i forbindelse med psykotiske oplevelser, og de fremhæver i deres konceptuelle review de muligheder det poetiske særsprog tilbyder. Reviewet konkluderer, at hvis man forstår det psykotiske sprog ikke som usammenhængende men som poetisk, er der en mulighed for at nærme sig det mere nysgerrigt og altså konstruktivt, så længe man accepterer "the uncertainty" og søger dialog (Rosenbaum og Sonne, 1979; Rosenbaum, 2000). Grundlæggende er det altså, at man skal forstå sproget som sprog og ikke bare afvise det, fordi det opfører sig anderledes end et kommunikativt 'hverdagssprog', og ikke på den måde er 'sammenhængende'. Ifølge Pearson kan poesien være en måde, hvorpå man

kan beskrive ubeskrivelige, komplekse oplevelser som for eksempel en psykose kan være (Pearson et al., 2020).

Derudover findes der mange andre livserfaringer, som måske ikke præcist kan (be)gribes af 'normalsproget', selvom disse ikke kan betegnes som psykotiske. Tænk bare på alt det, poesien synger om, kærligheden ikke mindst. Eller som Bundesen og Rosenbaum skriver: "De kreative skrivegrupper åbner op for denne form for symboliseringsarbejde, hvor den litterære tilgang til teksterne giver en afstand, der kan virke beskyttende, og som indskriver en grundlæggende accept af ikke-logisk sprog som noget værdifuldt i sig selv og noget, der i kraft af den skønlitterære gestaltning kan deles med andre (...)" (Bundenen og Rosenbaum, 2021).

Charlotte Ettrup Christiansen og Anne Line Dalsgård har med antropologiske metoder fulgt og beskrevet arbejdet på to danske skriveskoler og konkluderer, at det var de aspekter af skrivearbejdet, der kunne kaldes poetiske eller litterære, som havde den største indflydelse på elevernes psykiske trivsel (Christiansen og Dalsgård, 2021). Hele arbejdet med litteraturens særlige, ikke-determinerende karakter lader til at kunne bidrage til på forskellig vis at løfte den enkelte ud af fastlåste mønstre (Sampson, 2004), ligesom skriveøvelserne i sig selv kan fungere som en art "udvidet bevidsthed" (Andersen et al., 2022).

I forbindelse med værdiskabelse i psykiatrien, bredt forstået, er en nærliggende 'tese' således, at kunstens og litteraturens indbyggede funktionsløshed eller 'ubestemthed' – det der i første omgang medvirker til at gøre det til kunst – i høj grad er medvirkende til at gøre den faciliterede omgang med kunsten og litteraturen til et sted for "recovery" og lindring. Eller måske mere populært og paradoksalt formuleret: Det er kun, hvis litteraturen og kunsten ikke instrumentaliseres, at man i forbindelse med kultur og sundhed er i stand til at instrumentalisere den. Og lige netop den måde at omgås litteratur på – som, igen, populært formuleret, 'kunst for kunstens skyld' – er forfatterne eksperter i.

At litteraturen ikke instrumentaliseres, betyder her mere konkret, at skrivegrupelederen for eksempel ikke medbringer en eksemplarisk tekst i workshoppen, fordi den handler om noget bestemt, men fordi den gør det på en bestemt måde.

Den skrivefaglige facilitering af skriveworkshops er kendetegnet ved en udpræget sensibilitet i forhold til tekstens materielle bestanddele, og en opmærksomhed rettet mod *måden* tekster skaber betydning på. Både når det gælder skrivegruppedeltageres egne tekster og de eksemplariske (og gode!) tekster skrivegrupelederen tager med for at inspirere arbejdet i grupperne. Den formmæssige bevidsthed, der i udpræget grad præger disse læsninger og samtaler, er med til at fremkalde teksten – også den deltagerne selv skriver på stedet i grupperne – som et andet sted, en form for heterotopi, hvor vi kan mødes med hinanden. Og det møde lader til at have en vis værdi. Og hvem

ved, måske også glæden ved, fascinationen af og samtalen om den gode tekst kunne være noget værd – i sig selv?

Litteratur

- Andersen, Tine Riis, Sara Seerup Laursen, Helle Ploug Hansen og Anders Juhl Rasmussen (2022), "Skrift som sansenær erindring – En undersøgelse af den kreative skrivning på skriveværksteder for mennesker med kronisk sygdom", *Nordic Journal of Arts, Culture and Health*, 4(2): 1-12.
- Anonym (under udarbejdelse), "Kreative skriveværksteder for mennesker med kroniske sygdomme. Facilitatorers medbetydning for et virkningsfuldt forløb", *Nordic Journal of Arts, Culture and Health*.
- Applegate, Jeffrey S. (1997), "The Holding Environment: An organizing metaphor for social work theory and practice", *Smith College Studies in Social Work*, 68(1): 7-29.
- Bundesen, Birgit og Bent Rosenbaum (2021), "Skrivegrupper som en ny gruppebaseret hybrid mellem en kunstworkshop og en gruppeterapeutisk intervention for mennesker med psykisk lidelse", *Psyke & Logos*, 42: 154-70.
- Bundesen, B. og B. Rosenbaum (2023), "Reading the self-other drama of the clinical encounter: The role of literary reading and writing as a challenge for psychiatrists", *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 46(4): 309-15.
- Christiansen, Charlotte Ettrup og Anne Line Dalsgård (2021), "At finde fodfæste – tillæring af litterær preception på to danske skiveskoler", i Marianne Raakilde Jespersen, Lasse R. Gammelgaard og Signe Uldbjerg, red., *Skrivning og sundhed*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. CKMS, <https://ckms.dk/forskning/>
- Fancourt, D. og S. Finn (2019), "What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A Scoping Review", i *Health Evidence Network synthesis report 67*, Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK553773/
- Foucault, Michel (1997), "Andre rum", *Slagmark*, 27: 87-96.
- Jakobson, Roman (2015), "What is Poetry?", *Language in Literature*, Massachusetts: Harvard University Press, pp. 368-78.
- Jensen, A. (2022), *Kultur og sundhed – et mangfoldigt felt. Forskning, teori og praksis*, Aarhus: Klim.
- Jensen, A., M.G. Serup og A. Hajdu (2023), *Bedre vilkår for Kultur og Sundhed. Tværfaglige perspektiver og politiske anbefalinger i 2023*, København: Nationalt Center for Kunst og Mental Sundhed.
- Lind, H. (2022), *Hvordan lærer forfattere at læse*, ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Llambías, P. (2015), *Skrivning for begyndere: Om skønlitterær skrivekunst for begyndere – en personlig refleksion*, København: Gyldendal.
- Mundy, Sara Skriver, Benedikte Kudahl, Birgit Bundesen, Lone Hellström, Bent Rosenbaum og Lene Falgaard Eplov (2022), "Mental Health recovery and creative writing groups: A systematic review", *Nordic Journal of Arts, Culture and Health*, 4(1): 1-18.
- Pearson, Mark, Stefan Rennick-Egglestone og Gary Winship (2020), "How Can Poetry Support the Understanding of Psychotic Experiences? – A Conceptual Review", *Journal of Recovery in Mental Health*, 3(1): 39-52.

- Preiss, David D. og Diego Cosmelli (2017), "Mind wandering, creative writing, and the self", i M. Karwowski og J. C. Kaufman, red., *The creative self: Effect of beliefs, self-efficacy, mindset, and identity*, Elsevier Academic Press, pp. 301-13.
- Psykiastrifonden (2023), *Tal og Fakta om psykisk sygdom i Danmark 2023*. https://psykiatrifonden.dk/files/media/document/Tal_og_fakta_om_psykisk_sygdom_i_Danmark_2023.pdf
- Ringgaard, D., M.G. Serup og S.A. Johansson (2023), "At stille de akademiske rutiner på hovedet. Efterhandsrefleksioner kring ett kollektivistisk, muntligt, essäistisk, antimetodisk metod", *Nordisk Poesi*, 6(1): 4-15.
- Rosenbaum, Bent og Harly Sonne (1979), *Det er et bånd der taler: analyser af sprog og krop i psykosen*, København: Gyldendal.
- Rosenbaum, Bent (2000), *Tankeformer og talemåder*, København: Multivers.
- Sampson, Fiona, red. (2004), *Creative Writing in Health and Social Care*, Jessica Kingsley Publishers.
- Serup, M.G. og F. Gråbøl (2024 under udgivelse), "Nærlæsning som en fælles strategi og øvelse. Når forfattere underviser i at skrive", i B. Bundesen, J.T. Brestisson og P. Llambías, red., *Det skrivende rum*, bind I, Klim.
- Serup, M.G. (2012), "Man kan ikke lære at skrive", i L. Algreen, L. Asp, M.B. Christensen, N. Frank, C. Hesselholdt, K. Juul og P. Llambías, red., *FS 25: Forfatterskolens Jubilæumsskrift*, København: Forlaget Basilisk, pp. 148-51.
- Serup, M.G. (2024 under udgivelse), "Hvordan etablerer man en skrivegruppe. Skrivegruppelederens og co-terapeutens samarbejde og indledende øvelser", i B. Bundesen, J. T. Brestisson og P. Llambías, red., *Det skrivende rum*, bind I, Klim.
- WHO, www.who.int/health-topics/mental-health#tab=tab_1
- Winnicott, Donald Woods (1990), *Leg og virkelighed*, København: Hans Reitzels Forlag.

Slutnote

- 1 For flere, grundigere beskrivelser af og refleksioner over, hvad der kan kendetegne en *writerly reading*, og hvordan denne "antimetodiske metode" for eksempel kan udspille sig, se Serup (2012), Llambias (2015), Lind (2022), Ringgaard et al. (2023), Serup og Gråbøl (2024 under udgivelse), Serup (2024 under udgivelse), (anonym, under udarbejdelse).